

YESEVİ HİKMETLERİNİN ANADOLU ALEVİ-BEKTAŞI ÂŞIKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI**

Ümmet Çağı; Türk edebiyatı eski bilimlere, inançlara, gelenek ve göreneklere dayanır. Dil, deyiş ve anlam bakımından kendine özgü özelliklere sahiptir. Anadolu'daki Alevi-Bektaşî kültürü hâlen bu edebiyatın derin izlerini taşır.

İslâmiyet'in ilk yıllarında Hz. Muhammed İslâm Dininin esaslarını ortaya koyup, kısır topraklar üzerinde dar olanaklarla çöl halkına seslenip haksızlıklara boyun eğmemeyi salık verdiği bu dönemde, Tanrının özelliklerinin başlıca iki ana noktada toplandığı kanısı hakimdir. Tanrı kötülöklere Celâl sıfatıyla görünerek hadlerini bildireceğine; iyiliklere ise Cemal sıfatıyla görünüp vaat ettiği mutluluğu bağışlayacağına inanılmıştır. Yesevî'nin:

*Tevbe kılıp Hakk'a dönen âşıklara
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var
Tevbe kılıp Hakk'a dönmeyen gâfillere
Dar lahidde katı azap hasreti var*

biçimindeki deyişî bu inanişî yansıtmaktadır. Bu nedenle Anadolu Alevi-Bektaşî kültüründe Cemal özelliği hep önemsenmiştir.

Kavim hâlinde yaşayan Türklerin, Karahanlılar Dönemi'nde ümmet hâline dönüşmesi sosyal yapıyı da etkilediğinden Türk tarihinin en önemli dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu dönemde gönül rızasıyla Müslümanlığı kabul eden Türkler aynı zamanda yeni dinin koruyucusu olmuşlardır.

İlk ve Orta Çağların başlıca özelliği, dinin bütün dünya işlerini

* Kazakistan, Yesi (Türkistan)'de 3-4 Kasım 2016'da yapılan Hoca Ahmet Yesevî'nin Günümüzdeki İzleri Sempozyumu bildiri metni.

** zileli.yardimci@gmail.com

kapsayacak derecede toplum hayatına hâkim olması, düşünce ve duyguları baskı altında bulundurmasıdır. Bu çağlarda kanunlar, dinin emirlerine göre hazırlanmış, hayat tarzı ve ahlâk bu açıdan değerlendirilmiş, Batı'da bu düzen çerçevesinde engizisyon mahkemeleri kurulmuş, inanç uğruna tüyler ürpertici işkenceler yapılmıştır. Bu dönemde İslam Dini ise adaleti, insan haklarını, eşitliği ve özgür düşünceyi savunmuştur.

Ümmet Çağı edebiyatı Türk edebiyatının İslâm uygarlığı çerçevesi içinde gelişen tarihimizin bin yılını kapsayan önemli bir bölümüdür. Türklerin egemenliği altındaki bölgelerde gelişen yeni Fars edebiyatı yanında, aynı esasları benimseyen yeni bir Türk edebiyatı, Karahanlılar Devri'nde Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilik'le başlamıştır.

Kutadgu Bilik'le başlayan bu edebiyatın bünyesinde kendine özgü bir dünya görüşü içinde Ahmet Yesevî çizgisinde oluşan Anadolu Alevi-Bektaşî edebiyatı ayrı bir öneme sahiptir. Karahanlılar ve daha sonra bölgeye hakim olan Selçuklular Devri'nde yaşamış olan Ahmed Yesevî, sufi bir şair olup bir din âlimi ve tarikat kurucusudur.

Yesevî Tarikatı bir Türkün, Türk muhitinde kurduğu ilk büyük tarikattir.

Ahmet Yesevî'nin diğer Türk boylarına etkisinde rol oynayan ana unsurlardan biri, millî oluşu, diğeri de Türkçe oluşudur. İşte bundan dolayı Yesevî şiirleri geniş kitlelere çabuk ulaşmış ve onların gönüllerini coşturmaya hizmet etmiştir. O:

*Hoşlamaydur âlimler bizni ayğan Türkîni,
Arif eğer eşitse açar köngül mülkünü.
Ayet, Hadis, mânîge Türkî kelse muvafık,
Mânâ bilgen âlimler yerge koyar borkünü*

gibi hikmetlerinde Türkçenin gönül mülküne girebilen güzel bir lisan olduğunu, bu dille ayet ve hadisler çok iyi açıklandığını, bundan dolayı bilginlerin bu dilin kudreti önünde eğildiklerini vurgulamış, başkalarını da bu dille yazmaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin Türkler tarafından bugüne kadar sevilip-sayıldığının ana sebeplerinden biri budur.

Bütün Türk dünyasının manevî hayatının unutulmaz mürşidi olup Pir-i Türkistan unvanı ile tanınan Ahmed Yesevî'nin döneminde gö-

çebe Türkler arasında, kolay anlaşılır Türkçe ile halka hitap ederek İslami kuralları yaymaya çalışan dervişlerin bulunduğu bilinen bir gerçektir.

Yesevî çizgisinin önde âşıklarından olup öğretme amacını ön plana aldığı için Tahkiye, delil ve kanıt yoluna kadar bütün anlatım yollarına başvuran Kaygusuz, üslubunu kurarken hitap ettiği kitlenin dilini mukaddes bir emanet gibi korumaya özen göstermiştir. O, eserlerini sade ve anlaşılır bir üslupla biçimlendirmiş, halkın diline ve kültürüne büyük saygı duymuştur. Türkçeyi halkın kolay anlayabileceği biçimde kullanmıştır. Yesevî takipçisi Kaygusuz, Türkçenin berrak, devamlı ve kalıcı bir bilim dili olduğunu “Biz yalnız Türkîceyi biliriz... bu dil dünya durdukça duracaktır ve bu dili herkes de öğrenecektir.” biçiminde savunmuştur. Kaygusuz, Türkçenin, Hz. Adem’den beri varlığını sürdürmekte olduğunu Gülistan adlı eserinde Türkçe olarak “Ya Cibril! Git Âdem’e Türki dilince söyle, durmasın, cenneti en kısa zamanda terk etsin.” buyurarak ortaya koymaktadır.

Yine Dilgûşâ adlı eserinde:

*Ey derviş, mî-danî mî-danî dir durursun
Sen hiç Türkîce bilmez misün?*

deyişi Türkçe şuurunun dillerde ve gönüllerde yaşamasına çabalarının güzel örnekleridir.

Anadolu’da, Alevi-Bektaşî edebiyatının kurucusu kabul edilen Kaygusuz Abdal, Bektaşî edebiyatının en özgün şiirlerini söylemiştir. Alevî-Bektaşî edebiyatının en güçlü âşıklarından biri olması nedeniyle Yesevî’nin Anadolu’daki ilk büyük takipçilerinden biri olmuş, şiirlerinde bu gelenekle ilgili terimlere, atasözleri ve deyimlere oldukça geniş yer vermiştir.

*Bitmeyecek yere tohum ekmegil
Boynunu sun yola başun çekmegil* [Bitmeyecek yere tohum ekme]

*Yorganun kadar uzatgıl ayagun
Söz işit sagır degülse kulagun* [Ayağını yorganına göre uzat]

*Su görmeden etegün çemrenürsin
Meger sen bülbüli leglek sanursın* [Suyu görmeden paçanı sıvama]

*Taş atana çömleği tutma siper
Anlaya hâlin ki anun akli var* [Taş atana çömlek tutulmaz]

gibi atasözlerinin yanı sıra:

Tuz ekmek hakkını sakla iy safâ
Ta ki hoşnud ola senden Mustafa [Tuz ekmek hakkı]

Şöyle meşguldur bular kim işine
Elleri değmez ki başun kaşına [Başın kaşımak]

biçiminde deyimlere de özenle yer vermiştir.

Alevi-Bektaşî edebiyatı dediğimiz bu edebiyat kendine özgü usul- âdap ve erkân'ını açıklayan öğretici eserlerle, tarikata bağlılığın ve esas fikrin verdiği inanla kaleme alınmış duvaz, deyiş, nefes ve ilahilerde toplanır. Bu edebiyat Orta Asya'da klasik edebiyatın ilk örneği olan Kutadgu Bilik'in yazıldığı XI. yüzyılda Ahmet Yesevî'nin hikmetleriyle başlamıştır.

Türk tasavvuf geleneğinde, tasavvufî şiirlere de hikmet denmektedir. Bu durumda, Ahmed Yesevî'nin tasavvufî manzumelerini içine alan meşhur eserine Divân-ı Hikmet adı verilir. Çünkü o manzumelerin hepsi ayrı ayrı bir hikmettir. Anadolu Türklerinde bu tarz tasavvufî manzumelere nasıl "ilahi" adı veriliyorsa, Doğu Türklerinde de Ahmed Yesevî'nin ve o tarzda şiirler yazan diğer dervişlerin eserlerine genellikle "hikmet" denilmektedir. Bu nedenle, Divân-ı Hikmet unvanının yalnız Ahmed Yesevî'nin şiir mecmuasına has bir unvan olmadığı, hatta belki daha kuvvetli bir ihtimalle bu ismin ona sonradan verildiği söylenebilir.¹

Yesevî'ye göre Tanrı'ya varabilmek ancak aşk yoluyla mümkündür. Yesevî, Tanrı aşkına dayanan bir irade terbiyesiyle üstün insan olmayı hedeflemiştir. Divan-ı Hikmet'teki şiirlerin önemli bir kısmı doğrudan doğruya dini- tasavvufî-didaktik şiirlerdir. Yesevî, bunlarda Allah, peygamber, dünya ve ahret hakkında bilgiler vermektedir. Bu şiirlerde İslami kültürün içine girmiş ve klasikleşmiş bulunan dini tarih bilgisi, tanınmış tasavvufçu şahsiyetler, din ve tasavvuf deyimleri Türk halk edebiyatına sokulmakta, tasavvuf anlayışı öğretilip dünyanın faniliği, ölüm ve ahret alemi anlatılmaktadır.

Yesevî'nin coşkun ve fazla mistik olmaması, hitap ettiği kitle ile birlikte, millî Türk karakterinin aydınlığından kaynaklanmaktadır. Şiirleri saf, samimi, sanatsız, yer yer lirik, genellikle didaktiktir. Onun

1.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s. 19.

şairleri bu özellikleriyle Anadolu tekke şairlerine örnek olmuş, Şeyyad Hamza, Âşık Paşa ve özellikle Yunus Emre'nin yetişmesinin temelini oluşturmuştur. Bu nedenle Yesevî, Türk tekke şiirinin kurucusu olarak gösterilir.

Horasan, İslâmiyet'ten sonra tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biridir. Horasan'a herhangi bir münasebetle gidip gelen Türkler arasından da mutasavvıflar yetişmiş ve Türkler arasında tasavvuf cereyanı yavaş yavaş kuvvetlenmiştir. Ahmed Yesevî'nin ilk halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Atâ'dır. İkinci halifesi Harizmlî Saîd Atâ, üçüncü halifesi ise Yesevî tarzındaki hikmetleri ile Türkler arasında büyük bir şöret ve nüfuz kazanan Süleyman Hâkim Atâ'dır.

Türklerin Müslüman kültürüne karşı büyük bir sempati gösterdikleri bu dönemde henüz geniş bir felsefi özellik göstermemekle birlikte Beyazıd-ı Bestami, Hallac-ı Mansur gibi sofilerin eserleri yayılmış ve menkıbeleri halk tarafından büyük bir ilgiyle dinlenen destanlar biçimine girmiş, bu şahsiyetler birer manevi kahraman hâline gelmiştir. Türk düşünce hayatının, Türkistan ve Anadolu'da şekillenmesinde, Ahmed Yesevî ve talebelerinin yaptığı faaliyetlerin etkisi küçümsenemez. Ahmed Yesevî, Yesi'de yetiştirdiği talebelerini, Türklerin yaşadığı farklı bölgelere göndererek, kendilerine "alperenler" veya "Horasan erenleri" denilen bu Yesevî sufileri, Anadolu'nun vatanlaştırılmasına vesile olmuştur. Evliya Çelebi'ye göre bunlar arasında Merzifon'da Pîr Dede, Bursa'da Geyikli Baba, İstanbul Unkapanı'nda Horos Dede, Zile'de Şeyh Nusret, Tokat'ta Gajgaj Dede önde gelenlerden bazılarıdır.

XIII. yüzyılın başlarında, Türkmen boyları ile birlikte Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerinin göçü, Cengiz Han'ın Moğol istilası ile hız kazanmıştır. Mâverâünnehir, Harezmi ve Horasan'dan Anadolu'ya gelen bu dervişler Ahmed Yesevî'nin tasavvuf görüşünü ve menkıbelerini de beraberlerinde getirerek Anadolu'ya yaymışlardır. Çoğu Türkistan'dan Anadolu'ya gelen, birer manevi kahramanlar hâlinde tasavvur edilen şeyhler, dervişler ve evliya mertebesinde görülen erenler, Türk halkınca saygıyla karşılanmış, Anadolu insanının eski inanışları ve millî duygularla uzlaştırıcı bu ruhi akımı benimsemiş, bu erenleri eski şamanlara benzeterek baş tacı etmişlerdir.

Anadolu'da oluşan bu tarzın ilk ve en büyük temsilcisi Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevî'dir. O, Türk illerinin manevi hayatında, asırlar boyu etkili olmuş tasavvuf yıldızlarımızdan biri, hatta ilkidir. "Pir-i

Türkistan ve Hâce-i Türkistan” lakapları ile tanınır. Ahmed Yesevî, Orta Asya Türkistan Müslümanlarını etki altına almakla kalmamış, XIII. asırda Horasan’da doğan Haydarîlik, Anadolu’da doğup gelişen Babâî’lik ve Bektaşîlik tarikatlarını da etkisi altına almıştır. Ayrıca Nakşibendî, Halvetî ve Mevlevî tarikatları üzerinde de önemli ölçüde etkili olmuştur.

Ahmet Yesevî, Türkçe halk edebiyatı geleneğini sürdürmek bakımından önemlidir. Hece ölçüsü ve halk edebiyatı nazım şekilleriyle, onun yaşadığı çağda ve daha sonraları aydınlar arasında şiir yazmanın dikkati çekmeye yeterli olduğuna işaret etmek gerekir. Ahmet Yesevî, müritlerine tasavvufu anlatmak üzere hikmet adı altında söylediği şiirleri defterlere kaydetmiş, böylece şiirlerini bir arada toplayan birkaç defter oluşmuş, vefatından sonra bu defterlerdeki şiirler bir araya getirilerek Divan-ı Hikmet adlı eser oluşturulmuştur. Dîvân-ı Hikmet, derin ve şairane bir tasavvuf eseri olmaktan çok, dinî, ahlâkî, öğretici, ve didaktik manzumelerden oluşan bir eserdir.

Divan-ı Hikmet’teki şiirlerin bazıları dini destanlar konumunda olup şekil ve nazım geleneği bakımından İslâmiyet öncesi Türk şiir geleneğinin devamı gibidir. Bazıları Divan-ı Lügat it Türk’teki uzun destanlar gibi eski Türk nazım şekliyle dörtlülük düzeninde tertiplenmiştir. Yine aynı şekilde uzun bir manzume olan miracname Türk edebiyatında sonradan yazılan tüm miracnamelerin ilk ve en geniş örneğidir. Hikmetlerin dili eğitim-öğretim ve edebiyat alanında örnek kabul edilmiştir. Yesevî hikmetleri, şairler, edipler ve aydınlar için sadece yazma dil örnekleri değil, aynı zamanda yeni oluşan tasavvuf fikirlerinin öğrenilmesinde örnek teşkil etmiştir.

Daha çok kırsal bölgelerde Türkmenler arasında faaliyette bulunan Hacı Bektaş ve onun müritleri, Türk dili ve kültürüne önem vermişler, tasavvuf yolundaki Türk halk edebiyatının gelişmesine yardımcı olmuşlardır. İslamiyetin dünyevî amaçlarına bağlı kalmış olan Bektaşîlik, zamanla toplumun çeşitli tabakalarında taraftar bulmuş, XIV. yüzyılda Osmanlı Yeniçeri ordusunun resmî tarikatı olmuştur. Anadolu’da yayılmış olan Bektaşîliğin, Yesevîlikten açık bir şekilde etkilenmiş olduğu gerçeği yadsınamaz. Yesevî’nin tasavvufî halk edebiyatı türüne giren eserler yazması, onun dervişlerinin de bu yolda eserler vermesi konuların din büyüklerine övgü, dünya durumundan yakınma, ahiret konuları

olması, hepsinin atasözleri ve öğütlerle süslenmesi Alevi-Bektaşî edebiyatı ile bire bir örtüşmüştür. Türk halkı kendi eski halk edebiyatına da yabancı olmayan bu hikmetlerde âdeta kutsal bir özellik bulmuştur.

Ahmed Yesevî geleneğini Anadolu'da temsil edenler içinde Hacı Bektaş Veli'nin ayrı bir yeri vardır. Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden biri, Yesevî felsefesini Anadolu halkına yayan Hacı Bektaş Veli'dir. Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkmen muhitlerinde geniş bir yayılma sahası bulunan Bektaşî tarikatı kendisini Ahmed Yesevî geleneğine bağlar. Bektaşî kültürünün en mühim kaynağı olan Vilâyetnâme'de bu bağlılık çeşitli vesilelerle ifade edilir.² Ahmed Yesevî'nin Fakrname adlı eseri ile Hacı Bektaş'ın Makalat adlı eseri, içindeki düşünceler bakımından büyük benzerlikler gösterir. Özellikle Makalat'ta yer alan, Bektaşîliğin esas kabul edilen dört kapı ve kırk makam öğretisinin, Fakrname'de de olduğunu görmek bu benzerliğin sadece birisidir. Bu benzerlik Anadolu'da Alevi-Bektaşî âşıklarınca o denli benimsenmiştir ki *dört kapı kırk makam* olgusunu nefeslerinde kullanmayan Bektaşî âşığı yok gibidir. Ahmet Yesevî hikmetlerinde:

*Şeriatın bostanında cevlan eyledim
Tarikatın gülzarında seyran eyledim
Hakikatten kanat tutup göklerde uçtum
Marifetin eşiğini aştım dostlar*

245

biçiminde yer verdiği, Tanrı'ya ulaşmadaki yükselmek ve derinleşmek durumunda olduğu dört aşamayı simgeleyen, dört kapı ve kırk makamın öğretisini, Bektaşî tarikatının ikinci kurucusu Balım Sultan'ın bir şiirinde olduğu gibi:

*Evvel başta Muhammet'e selâvat
Ârif isen bu manayı ver imdi
Şeriattir tarikattir marifet
Hakikatten bize haber ver imdi³*

biçiminde Alevi-Bektaşî âşıkları dizelerinde yaşatmışlardır. Bir şiirinde:

2. Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, haz.: *Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul ?*, 5.

3. Vasfî Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s.166.

*Dört kapıdır kırk makam
Yüz altmış menzili var
O erene açılır
Vilayet derecesi*

diyen Yunus Emre'den, bir şiirinde:

*Tarikat iman gerek
Bir tasdik iman gerek
Talip bu dört kapının
Varında tamam gerek*

diyen Kul Himmet'e kadar bütün âşıklar deyişlerinde bu olguya özenle yer vermişlerdir.

Önemli bir tekke ve tasavvuf âşığı Sadık Baba da bir deyişinde:

*Şükür kâmil ile oldu pazarım
Kemde nuhüsette yoktur nazarım
Nefs ilinin teftişini gezerim
Şeriat babının velisi ile*

*Erenlerdir küfr ü iman sattıran
Beli deyip L'ya tövbe ettiren
Muhabbet tuzunu atıp ektiren
Tarikat ehlinin halisi ile*

*Marifetin hallerinden bildiren
Düşüp sitemine erkân kaldıran
Hakikatin kapısında yeldiren
Sakisi yanında dolusu ile⁴*

diyerek, “Şeriatı olmayanın tarikatı olmaz, tarikatı olmayanın marifeti olmaz, marifeti olmayan hakikate ermez” düsturuna inanan halkın duygularına tercüman olmuştur.

Hacı Bektaş, Lokman Perende vasıtası ile Ahmed Yesevî'ye bağlanır; Ahmed Yesevî'nin talebesi olan Lokman Perende, Hacı Bektaş'ın hocalarından biridir. Diğer temsilci ise, Hikmetlerinden hareketle Söylediği doğruluğun, dürüstlüğün simgesi şiirleriyle Yunus Emre'dir. Yunus çizgisindeki bütün Alevi- Bektaşî geleneğinde yetişen âşıklar da Yesevî hikmetlerini yaşatan âşıklar olarak görülmektedir.

4. Ahmet Özdemir, Sadık Baba, İst. 1996, s. 71.

Yesevî'nin şiirleri incelendiğinde bu şiirlerin şeklen Divan-ı Lügati't Türk geleneğinden geldiği, ruhen İslamileşerek Yunus Emre'ye doğru gittiği açıkça görülmektedir. İşte bu noktada Anadolu Alevi-Bektaşî âşıkları üzerinde Yesevî etkisi ile Yunus tarzı ve sevgisi sezilir. Bektaşî gelenekleri içindeki, Yesevî hakkındaki rivayetlerin tarihî hakikatlere daha yakın olduğunu görülmektedir. Ahmet Yesevî'nin geçmiş dönemlerden bu yana Türkler arasında bu denli önemsenmesinin en önemli nedenlerinden biri, Türk tasavvuf şiiri ve dilini başlatmasıdır.

Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu bir dönemde ana dilinde eser yazarak, millî dilin yükselişine paha biçilmez katkı sağlamıştır. Bu yüzden onun eserleri Orta Asya edebi dili ve şiirini araştırmada en önemli kaynaklardan biridir

Hikmet geleneğini devam ettirmek ve sonraki nesillere aktarmak için bu divana diğer sûfî şairlerinin şiirleri de eklenmiştir. Böylece Ahmet Yesevî'nin hikmetlerini takip ederek şiir yazmak kutsî bir geleneğe dönüşmüştür. Yesevî'nin:

*Molla Müftü olanlar,
Yalan dava soranlar,
Akı kara yapanlar
O harama batmışlar.*

gibi dizeleri Fani dünyada kötülük eden birinin cehennemde cezalanacağı vurgulamaktadır. Bu duygu Yunus Emre gibi Alevi-Bektaşî şiirinin önde gelenlerince çok benimsenmiş aynı duygu ile pek çok şiir üretilmiştir. Divan-ı Hikmet, Allah ve peygamber sevgisini işler, Alevi-Bektaşî âşıklar da Allah-Muhammed-Ali üçlemesi ile:

*Genc Abdal'im özüm hakka bağlarım
Coşkun sular gibi akar çağlarım
Eşiğine yüzüm sürer ağlarım
Medet Allah, yâ Muhammed yâ Ali*

biçiminde aynı duyguları dillendirmektedir.

Ahmed Yesevî'nin şiirlerinin çoğunda ilâhî aşk işlenmiştir. Ona göre ilâhî aşk, varlığın nedeni ve anlamıdır. Tanrı aşkına sahip olan bir kimse ondan başka bir şeye gerek duymaz. Bir şiirinde:

*Aşkın kıldı şeyda beni, cümle âlem bildi beni
Kaygım sensin dünü günü, bana seni gerek seni*

*Âlimlere kitap gerek, sufilere mescit gerek
Mecnunlara Leyla gerek, bana seni gerek seni
Âlem tamam cennet olsa, hep hûriler karşı gelse
Allah bana nasip kılrsa, bana seni gerek seni*

*Hâce Ahmed'dir benim adım, dünü günü yanar odum
İki cihanda ümidim, bana seni gerek seni*

biçimindeki Yesevî'nin Tanrı aşkına ilişkin duyguları Yunus Emre'de:

*Aşk mekânı âlîdir, aşk kadim ezelîdir
Aşk sözünü söyleyen cümle kudret dilidir*

biçiminde söylenerek, Tanrı aşkı aynı ulvi duygularla dile getirilmiş,
Yunus Emre'nin şiirlerinde de tasavvufî aşk Ahmed Yesevî'de
olduğu gibi asli tema olarak işlenmiştir.

Tanrı aşkı,

*Gerçi et ü deridir
Cümlenin serveridir
Hakk'ın kudret sırrıdır
Gayre bakmak hoş değil*

diyen Kaygusuz Abdal'da da aynı duygularla dile getirilmiş, Tasavvufa
göre Tanrı varlığını ve gücünü anlatmak için başka varlıklara değil, in-
sana bakmanın yeterli olduğu vurgulanmıştır. Yine:

*Eşrefoğlu Rumi'yi
Aradan tarh edeyim
Senin ile bakayım
Seni göreyim canım*

diyen Eşrefoğlu Rumî'de Tanrı aşkının yüceliği en çarpıcı bir söylemle
dillendirilmektedir.

Ahmed Yesevî, Anadolu'da Alevi-Bektaşî âşıklarının o denli etki-
lemiştir ki, Anadolu âşıklarının iki büyük siması Şeyyad Hamza ve Yu-
nus Emre'de: Ahmed Yesevî'nin:

*Hâlikımı izlerim
Dün gün cihan içinde
Dört yanımdan yol indi
Kevn ü mekân içinde*

*Üç yüz altmış su geçtim
Dört yüz kırk dört dağ aştım
Vahdet şarabın içdim
Düşdüm meydan içinde*

*Gavvas bahrına girdim
Vücut şehrini gezdim
Dürrü sedefte gördüm
Cevherî kân içinde*

*Arş ve kürsü yürüdüm
Levh ü kalemi gördüm
Vücut şehrini gezdim
Dedim bu can içinde*

*Canı gördüm cananda
Aşkı gördüm meydanda
Aşıkların meydanı
Cümle bostan içinde*

biçiminde olan hikmetlerine Şeyyad Hamza'da:

*Hace sen bellüsin
İşbu cihan içinde
Nice diri kalasın
Bu az zaman içinde*

*Kimi yiğit kimi pîr
Ulu, hâce, cihangir
Mağbun olub yaturlar
Ağır ziyân içinde*

*Seyyad Hamza ayıt
Gözün yaşını tab tut
Sabr eyle gül açılı
Her dem diken içinde⁵*

biçiminde rastlarken, Yunus Emre'de:

*Adım adım ileri
Bu âlemden içerü*

---

5. Sadeddin Buluç, "Seyyad Hamza'nın Lirik Bir Şiiri", İst. Üniv. Ed. Fak. **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, XII, 1963, s. 139-142

*On sekiz bin âlemi
Geçdüm bir tağ içinde
Yetmiş bin hicab gördüm
Gizli perdeler açdum
Ben dost ıla buluşdum
Buldum bir tağ içinde
Körler gibi görmedim
Sözlerin söyleşmedim
Visâlini münâcât
Kıldım bir tağ içinde
İrilmadum yirümden
Ayrılmadum pîrümden
İşkdan bir kadeh aldum
İçdüm bir tağ içinde
Yunus aydur gezerim
Dostuladur bazarum
Ol Allahun dîdârın
Gördüm bir tağ içinde*

biçiminde rastlayışımız kusursuz bir nazire örneği olarak karşımıza çıkmakta ve bu etkinin önemli kanıtlarından biri olarak görülmektedir.⁶

Bu şiirler ve öğütler “Hikmet” olarak özdeyişler hâlinde Türk ordusunun gittiği her yere ulaşmış, bu nedenle, Yesevî’nin ölümünden sonra da Türkçe şiir söyleme geleneği onun Hikmet’lerinden esinlenen kişilerce devam ettirilmiştir. Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Hacı Bayram, Genc Abdal, Teslim Abdal Hoca Ahmed Yesevî’nin şiir, deyiş ve öğütlerinin takipçileridir.

İlk defa Yesevî felsefesine kapılıp Yunus tarzında ilahiler söyleyen ise Kaygusuz Abdal’dır. Kaygusuz Abdal’ın Yunus Emre etkisi ile hatta Yunus’u taklit ederek söylediği:

*Yücelerden yüce gördüm
Erbâbsın sen koca Tanrı
Âlem okur kelâm ile
Sen okursun hece Tanrı*

6. Mehmet Yardımcı, Yaşamları, Sanatları ve Şiirlerinin Yorumlarıyla Âşıklarımız, İzmir, 2014, s. 43-45

*Asî kullar yaratmışsın
Varsın şöyle dursun deyu
Anları koymuş orada
Sen çıkmışsın uca Tanrı*

*Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsün kullar geçsün deyu
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı*

biçimindeki şathiyesi Yunus etkisini sezdirip, Bektaşî şiiri üzerine önemli bir etki yaratmış, âşıkların:

*Ey ruh benden dostlarıma selam et
Felek ile pek cengi var diyessin⁷*

biçiminde rahat ve pervasız söyleyişlerinin önünü açmıştır. Yesevî etkisinde olup, Yunus çizgisinde şiirler söyleyen bir âşik da Eşref-Oğlu'dur. Eşref-Oğlu'nun:

*Ne menzil vardır ne makam
Ne vücud vardır ne adem
Hâk'tan gayrı yok vesselâm
Ya ben kande dolanıram*

bir devriyesindeki deyişi ile, Ümmi Sinan'ın:

*Erenlerin sohbeti ele giresi değil
İkrar ile gelenler mahrum kalası değil*

deyişi Yesevî'nin hikmetleri etkisinde ve Yunus yolunda söylenmiş deyişlerdendir.

Yunus'un, Yesevî hikmetleri etkisinde serbest ve halk zevkine yönelik şiirleri Alevi-Bektaşî âşıklarınca benimsenip Mir'âtî, Türâbî, Şem'î, Pir Sultan, Kul Himmet, Güvenc Abdal, Seher Abdal, Kul Nesinî, Kemterî gibi âşıklarca dile ve tele dökülmüştür.

Bunlar, tam bir mutasavvıf sayılamayan halk şairleri olup, ellerinde sazları tekke tekke, kahve kahve, şehir şehir dolaşan Âşıklar zümresidir.

7. Kul İbrahim, Cahit Öztelli, Bektaşî Gülleri, İst. 1973, s. 224

Eski Türk ozan veya baksılarının yerini alan bu âşıklar genellikle hiç medrese eğitimi görmemiş, kendi kendilerini yetiştirmişlerdir. Bunlar, halk zevkini ve ruhunu yakından bildiklerinden halk edebiyatından geniş ölçüde yararlanmışlardır. Deyişleri büyük ölçüde öğüt ağırlıklı olup hikmetli sözlerle yüklüdür. Genc Abdal'ın:

*Eğer mümin isen inat eyleme
Kâmile teslim ol eyle itaat*

*Nafile ömrünü berbat eyleme
Fena amellerden eyle feragat*

deyişi, Kul Himmet'in:

*Dinleyip öğüdün almayan kişi
Dinin tarikatın bilmeyen kişi
Dört mezhep nedendir görmeyen kişi
Harap olur nice kuldur efendim*

biçimindeki deyişi bunlardandır.

Yesevî'de gördüğümüz insanın beşikten mezara dek geçirdiği evreleri destan niteliğinde söyleyişlerle sergilenen yaşname türünün:

*Yaşım yedi ömrüm gitti, göğe uçtum
Bağrım taşı, aklım şaştı, yere düştüm
Nefs ve şeytan ilehayli zaman çok vuruştum
Sabr ve rıza makamlarını aştım dostlar*

*Dokuzumda tam karıştım dokunmadım
On yaşımda sağ yanıma çevrilmedim
On birimde öz nefsim bekçi oldum
Fakr ve rızamakamlarından geçtim dostlar*

biçiminde dörtlüklerle yüklü örneği ile:

*On beşimde hürî gılman karşı geldi
Baş eğerek el bağlayıp tazim kıldı
Firdevs adlı cennetinden haberci geldi
Didar için hepsini terk ettim işte*

*Yaşım yirmiye ulaştı makamlar aştım
Allah'a hamdolsun pîr hizmetini tamamladım
Dünyadaki kurt ve kuşlarla selamlaştım
O sebepten Hakk'a yakın oldum işte*

*Günah ile yaşam oldu yirmi beş
Sübhân Rabb'im zikr öğretip bağrımı deş
Göğsümdeki düğümleri sen kendin çöz
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte*

*Otuz yaşta odun kılıp yandırdılar
Hep ulular yığılıp dünya koydurdular
Vurup, söğüp yalnız Hakk'ı sevdirdiler
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte*

*Elli yaşta "Er benim" dedim fi'lim zayıf
Gözlerimden kan dökmedim, bağrımı ezip
Nefsime için yürür idim it gibi gezip
Zâtı ulu Hâcem, sığınıp geldim işte*

biçimindeki güzel örnekleri, Anadolu Alevi-Bektaşî âşıkları arasında da özenle uygulanmış bir yöntemdir. Pir Sultan'ın bazı dördlükleri:

*Dokuzunda olur bir tosun maya
Onunda da benzer kaşları yaya
On birinde başı girer sevdaya
On beşinde ala gözlü kız ister*

*Yirmisinde akıl baştan savrulur
Otuzunda vursa dağa devrilir
Kırk yaşında akıl başa çevrilir
Ellisinde avın almış baz ister*

biçiminde olan yaşnamesi, ilk örneklerini Yesevî'de gördüğümüz ve Anadolu'da gelenek hâline gelen yaşname türünün güzel örneklerindedir.

Bu geleneği bir yaşnamesinde:

*Yetmişinde ilik kemik sızılar
Sekseninde deve gibi bozular
Doksanında derman kalmaz gaziler
İçi çürük koza benzer misali*

*Mehemmedim bunu böyle buyurdu
Muhammed de ümmetini kayırdı
Yüz yaşında talaz geldi savurdu
Uçup giden tozabenzer misali*

diyen Âşık Mehmet ve bir yaşnamesinde:

*Seksen beşinde beli bükülünce
Doksanında defteri dürülünce
Kul Hüseyin yüz yaşına erince
Denesi savrulmuş harmana benzer*

biçiminde seslendiren Kul Hüseyin de ustaca sürdüren Alevi-Bektaşî âşıklarındandır.

Hikmet ağırlıklı Öğütler Anadolu âşıklarını o denli etkilemiştir ki, âşik edebiyatında oluşun ve bazı dörtlükleri:

*Tut atalar sözün kalbi selim ol
Gönülden gönüle yol var demişler
Gider yavuzluğun tab'ı halim ol
Sert sirke kabına zarar demişler*

*Aldanma cihanın sakın varına
Düşmeyegör anın ah ü zârına
Bu bünkü işini komayarına
Yar yıkıldığı gün tozar demişler*

*Dediler bu pendî sordumsa kime
Tuz ekmek bilmeze müşkilin deme
Kül kömür ye namert lokmasın yeme
Gün olur başına kakar demişler*

*Eşkin at yanına koşulsa güre
Huy alır huyundan ol göre göre
Hizmet eyler iseneyle bir ere
Su aktığı yere akar demişler*

*Âdetullah budur ezel ü âbad
Kul kula sebeptir ey dil-i nâşad
Baya geda hizmet etmekten maksat
Bal tutan parmağını yalar demişler*

*Hileyi irtikâb etme kıl hazer
Denilsin namına bir er oğlu er
Sen elin kapısın kakarsan eğer
El de senin kapın kakar demişler*

*Gerek şâki olsun gerekse sâid
Kereminden kerim eylemezbaid*

*Dergâh-ı Nevlâdan kesme ben ümid
Gün doğmadan neler doğar demişler
Levnî nasayibi pirlerin böyle
Durub-u emsali nazm ile söyle
Meydan-ı hünerdeâğırlık böyle
Ağır bassayeğni ağıar demişler*

biçiminde olan Âşık Levnî'nin öğüt destanı bu türün en güzel örneklerinden birini sergilemiştir.

Ahmet Yesevi çizgisinin Anadolu'daki usta âşıklarından biri olarak gördüğümüz Esirî'nin Ahmet Yesevi'nin hikmetleri gibi:

*Kulak urma batıl söze
Kesret perdedir göze
Benden nasihattir size
Pazar olmaz gölde balık*

biçimindeki bilgece öğütlerine sıkça rastlanmaktadır.⁸

Yesevî çizgisine sürdürmeye özen gösteren Alevî- Bektaşî âşıkları, şiirleriyle halkın gönül âlemine güzel duygular saçarken onları eğitmeyi, topluma yararlı öğütler vermeyi, bazı bilgileri şiir yoluyla aktarmayı bir görev bilmişler, bu görevi de bir gelenek hâline dönüştürmüşlerdi. Bu yönden Alevî-Bektaşî âşık şiiri eğitim işlevini de yerine getiren bir okul görevi görmektedir.

Bektaşî âşıkların önde gelenlerinden Âşık Sıdkî'nin şiirlerinin beslendiği ana kaynak Alevi-Bektaşî kültürüdür. Halka, özellikle "iyi, doğru, dürüst insan olma" yolunda öğütler verirken bu kültürden aldığı terimlerden yararlanmıştı.

*Hakikat yoluna gitmeyen kişi
Ârifler katında naşidir naşi*

ve:

*İkilik tutmayın mümin kardeşler
Cümlemiz de bir kapının kuluyuz*

gibi söyleyişler Yesevî çizgisini sürdüren âşığın halkı doğru yola yönlendiren deyişlerdendir.

Yesevî, hikmetlerinde:

8. Yrd. Doç Dr. Mehmet Yardımcı, Hekimhanlı Esirî, Kültür Bak. Yay. Ankara 2000, s. 27-28.

*Kadı olan âlimler, para rüşvet yiyenler
Öyle kadı yerini sakar ateşinde gördüm
Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler
Öyle müftü yerini sırat köprüsünde gördüm
Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağritan
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm*

biçiminde haksızlıkları yeren şiirleri bütün Alevi-Bektaşî âşıklarının şiirlerin ön planda tutulmuş; Pir Sultan'ın:

*Fetva vermiş koca başlı Kör Müftü
Şah diyenin dilini keseyim deyü
Mehdi Dede'm gelse gerek
Âli divan kursa gerek
Haksızları kırsa gerek
İntikamın ala bir gün*

biçimindeki Yesevî'nin dile getirdiği haksızlıkları direnç biçiminde söylediği şiirleriyle, zengininin fakirden habersiz olduğu, işlerin rüşvetle görülüp ahlâksız kişilerin çoğaldığı bir dönemde Ruhsatî'nin:

*Haram helal demez seçmezdin yerdin
Ebed kalır sandın mekânın yurdun
Zulm ile bu kadar devlete erdin
Hak mîzan terazi kuracak Allah*

biçimindeki serzenişleri, toplumdaki bozukluğu ve çalkantısı dile getiren belge niteliğinde söylemlerdir.

Âşık Edebiyatı geleneklerinin başlangıç noktasının Yesevî olduğunu söylemek doğru bir yargı olur kanısındayım.

Âşıklık Geleneklerini:

A. Saz çalma, **B.** Mahlâs alma, **C.** Rüya sonrası âşık olma (Bade içme), **Ç.** Usta – Çırak, **D.** Âşık karşılaşmaları, **E.** Leb-değmez (Dudak değmez), **F.** Askı (Muamma), **G.** Dedim - Dedi tarzı söyleyiş, **G.**Tarih bildirme, **H.** Nazire Söyleme biçiminde şematik olarak gözler önüne serdiğimiz zaman, bu geleneklerin önemli bir bölümünü ilk uygulayanların başında Ahmet Yesevî gelmektedir.

Saz Çalma: Yesevî yolundaki pek çok âşıkta bulunmaktadır.

Mahlas Alma: Yesevî bütün şiirlerinde Yesevî mahlasını kullanmıştır. Alevi-Bektaşî âşıklarının tümü mahlas kullanmaktadır. Bade içme: Yesevî'nin,

*Sekizimde sekiz yandan yol açıldı;
"Hikmet söyle!" diye, başlarıma nur saçıldı;
Allah'a hamd olsun, Pir-i kâmil mey içirdi;
O sebepten altmış üçte girdim yere*

biçimindeki dörtlüğünde 'Pir-i kâmil mey içirdi' deyişle açık açık dile getirilmektedir. Alevi-Bektaşî âşıklarının bir bölümü badeli âşıklardandır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Özdemir, Sadık Baba, İstanbul, 1996, s.71
Banarlı, Nihad Sami; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1971, I, 279.
Bulaç, Sadeddin; "Seyyad Hamza'nın Lirik Bir Şiiri", İst. Üniv. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XII, 1963, s. 139-142
Cebecioğlu, Ethem; "Hoca Ahmed Yesevî", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1993, s. 99-100.
Çakan, Varis; Hoca Ahmed Yesevî ve Divân-I Hikmet, Millî Folklor, 2005, Yıl 17, Sayı 68, s. 201-207
Eraslan, Kemal (haz.); Ahmed-i Yesevî, Divân-ı Hikmet Seçmeler, Kültür Bakanlığı yay., II. Baskı, Ankara 1991
"Yesevî'nin Fakrâmesi", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XXII, İstanbul 1977, s. 45-120.
Gölpınarlı, Abdülbaki (haz.); Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, İstanbul ?, 5.
Gölpınarlı, Abdülbaki; Yunus Emre ve Tasavvuf, İnkılâp Kitabevi, II.Baskı, İstanbul 1992.
Gündüz, İrfan;"Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı", Yesevilik Bilgisi, Ahmet Yesevî
Hasan, Nadirhan; Yesevîliğe dair menbalar ve "Divan-i hikmet", Taşkent, (2012)
İnan, Abdülkadir; Makaleler ve incelemeler (C.II), Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1998,
Karahan, Abdülkadir; XIV y.y. sonlarına kadar Türk kültürü ve edebiyatı. İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985
Kazar, Mehmet; Ahmed Yesevî'de Dil ve Şekil Hususiyetleri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 13, Erzurum, 1999, s.69
Kocatürk, Vasfi Mahir; Tekke Şiiri Antolojisi, Ankara 1968, s.166.
Köprülü, Fuad; "Ahmed Yesevî", İslam Ansiklopedisi C.I. İstanbul, 1940 MEB yay, s.210-213.
Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1993, 17-18.
Ocak, A. Yaşar; "Anadolu Türk Süfliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü", Ahmed Yesevî Sempozyumu Bil, Ankara 1992, s. 75.

Yrd. Doç. Dr. MEHMET YARDIMCI

Ocak, Ahmet Yaşar; Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

Öztelli, Cahit; Bektaşî Gülleri, İst. 1973.

Yardımcı, Mehmet; Hekimhanlı Esiri, Kültür Bak. Yay. Ankara 2000.

2014. _____ Yaşamları Sanatları ve Yorumlarıyla Âşıklarımız, İzmir,